

Szénási Zoltán

INTER ARMA

Egy „úgynevezett »irodalmi« vita” tanulságai

Létezik olyan történészi periodizáció, amely a francia forradalommal kezdődő „hosszú 19. század” végét 1914-ben jelöli ki. Esetünkben ennek a korszakhatárnak a relevanciáját nem a rivális történészi modellek vonják kétségbe, hanem az a tény, hogy a magyar irodalom alakulástörténetében nem találunk olyan paradigmaticusnak tekinthető váltást, mely az első világháború kirobbanásának évét korszaknyitó és -záró dátumként jelölné ki. Kritikatörténeti szempontból azonban mégsem indokolatlan önálló mikroperiódusként kezelni az 1914-gyel kezdődő és a forradalmakkal véget érő háborús éveket, mivel a hadüzenetet követő hetekben, majd a harcok tényleges megindulása utáni hónapokban, években a háború egyre súlyosabb gazdasági és szociális következményei miatt jelentősen deformálódott az irodalom társadalmi közege. A sajtó működésére vonatkozó törvények és rendeletek a hadi érdekekre hivatkozva és a hátország háborús lelkesedésének fenntartása érdekében korlátozták a nyilvános megszólalás kereteit, az arra okot szolgáltató sajtótermékek betiltásának lehetőségéig. Ez nem kizárólag Magyarországon történt így, sőt a cenzúra működtetése itt bizonyos fokok liberálisabb is volt, mint például Ausztriában.¹ A közhangulat alakulása is eltért a többi hadviselő országtól, mivel Magyarországon az első hetek lelkesedése már őszre elpárolgott.² A napi politikában a béke a „nemzeti egység” fenntartása érdekében viszont tovább megőrződött, a kormányzattal szolidaritást vállalva az ellenzék még jó ideig került a nyílt politikai harcoktól. Az első viták Przemysl eleste (1915. március) után, majd az olaszok antant oldalon történő hadba lépését (1915. május) követően robbantak ki, a belpolitikai harcokat azonban az orosz és a szerb fronton elért sikerek ekkor átmenetileg még háttérbe szorították. Az ellenzék a „treuga Dei”-t végleg majd 1916 augusztusában mondja fel, Románia – közvéleményt sokkoló – Erdély elleni inváziója után.

A háború hatása a korabeli irodalmi életre közvetlenül is megfigyelhető. Két példát kiemelve: kezdetben a Nyugat szerzői megoszlottak a háború megítélését

1 MUCSI Ferenc, *Sajtó, cenzúra Magyarországon az első világháború idején*, Történelmi Szemle, 1984/1–2, 192–202. Illetve: BIHARI Péter, *Lövészárkok a hátországban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon*, Bp., Napvilág, 2008, 172–173.

2 BIHARI, i. m., 176.

tekintve;³ többen is voltak, akik az 1914-es közhangulattal összhangban helyeselték a szerbek ellen indított és az antanthatalmak ellen vívott háborút.⁴ Ezt értékelhetnénk akár a vélemények sokféleségének a lapban már korábban is érvényesített toleranciájaként is, Szegedy-Maszák Mihály azonban úgy látja: „A világháború megzavarta a Nyugat önállóságát, és fölszínre hozta az addig némileg rejtett ellentmondásokat a különböző munkatársak nézetei között.”⁵ Habár az aktuálpolitika hatása alól a lap szerzői sem vonták ki magukat, a Nyugat világirodalmi horizontját a későbbiekben a cenzúra működéseinben tetet őlő aktuálpolitikai elvárások ellenére sem szűkítették le. Miután 1916-ban le-tették a politikai lapok számára kötelező óvadékot, a lap „az antimilitarizmus és háborúellenesség állandó fórumává fejlődött”.⁶ Másik példaként az 1915-ben induló *A Tett* című lapot említhetjük. Kassák folyóiratának betiltásához – miként Kappanyos András kiemeli – hozzájárult annak internacionális szemlélete is.⁷

Nyilvánvalóan másként érintette a nemzeti-konzervatív oldalt a háború ki-robbanása. Függetlenül a tényektől (Magyarország üzen hadat Szerbiának, a harcok 1916-ig az ország határain kívül zajlanak) a századfordulón még har-mincmillió magyarországról ábrándozó Rákosi Jenő az eseményt „nagy önvédelmi háború”-ként⁸ fogta fel, amely után – és ehhez nem férhetett részéről kétség – a nemzet megtisztulva és megerősödve képes lesz megvalósítani a „magyar impe-rializmus” nagy célkitűzéseit.⁹ A magyarság Kárpát-medencei szupremáciájára épített nemzetállam-konceptióval analóg homogén nemzetikultúra-eszmény az irodalom szerepét már jóval a háború előtt a nemzeti identitás erősítésében ha-tározta meg, ezáltal helyét is a nacionalista diskurzuson belül jelölte ki.¹⁰ Schöpflin Aladár 1921-ben megjelent *Konzervatív kritika, fejlődő irodalom* című írásában úgy látta: az irodalmi konzervativizmus már az 1880-as évektől az uralkodó politika propagandaeszközüvé vált.¹¹ Mint látni fogjuk, még nyilván-valóbban így volt ez a világháború ki-robbanása utáni években.

3 Erről bővebben: BALÁZS Eszter, *Káprázattól az illúzióvesztésig: A háború jelentései a Nyugatban (1914. augusztus–1915. augusztus)*, Médiakutató, 2010/1, 05. http://www.mediakutato.hu/cikk/2010_01_tavaszi/07_elso_vilaghaboru_a_nyugatban [2015. 05. 15.]. Igenis háborúhoz való viszonyáról: ANGYALOSI Gergely, *Egy kritikus politikai nézetei: Ignóus és az első világháború* = A. G., *Kritikus határmezsgyén*, Debrecen, Csokonai, 1999 (Alföld Könyvek 4.) 126–134.

4 KENYERES Zoltán, *A Nyugat periódusai* = K. Z., *Korok, pályák, művek: Válogatott tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 2004, 64.

5 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Világirodalmi távlat megteremtése = A magyar irodalom története*, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Gondolat, 2007, II, 712.

6 KENYERES, i. m., 66.

7 KAPPANYOS András, *A futurizmus magyarországi fogadtatása*, kézirat.

8 ADY Endre, *Összes Prózai Művei: Újságcikkek, tanulmányok*, XI., kiad. LÁNG József, Bp., Akadémiai, (továbbiakban: AEÖPM XI.) 473.

9 Vö. N. PÁL József, *Modernség, progresszó, Ady Endre és az Ady–Rákosi vita*, Jyväskylä, Pécs, University of Jyväskylä, Faculty of Humanities, 2008 (Spectrum Hungarologicum) 222.

10 Vö. RÁKAI Orsolya, *A teljes zenekar: Schöpflin Aladár és a társadalmi modernség irodalmi jelentősége*, Bp., Editio princeps, 2013, 56–57.

11 „Ha mindezek ellenére a konzervativizmus – egyik meggyőződött és kiváló tehetségű emberének [ti. Horváth Jánosnak – Sz. Z.] megállapítása szerint is – nem ért el eredményt, ennek kell valami mélyebb

Dolgozatomban annak az „irodalmi” vitának a nemzeti-konzervatív kritikai anyagával foglalkozom, melyet 1915 októberében Gyóni Géza verseskötete kapcsán a Budapesti Hírlapban álnéven megjelent írásaival Rákosi Jenő provokált. Ennek a vitának volt egy rövid előjátéka. A Nyugat augusztus 16-i számában jelent meg Hatvany Lajos Ady Endrének ajánlott *Harcoló betűk* című írása, amelyben Hatvany szövetségi rendszertől függetlenül, de a magyarországi viszonyokra nem reflektálva kritizálta a tudósok és írók háborús propagandában való részvételét. Szemben a kritizált tudósok számára erős motivációt adó illúzióval, mely szerint a háború után a győztes nemzet hozhatja létre az egységes világkultúrát, Hatvany a háborúban alapvetően kultúraellenességet lát, és a kultúra humanista elvű újraalapozását sürgeti. Írására a Budapesti Hírlap szeptember 23-i számában reagált Rákosi Jenő. A lap alapító főszerkesztője úgy látja, hogy a háború az élet szükségszerű velejárója: „Az egész élet nem egyéb harcnál minden vonalán, minden vonatkozásában, minden viszonyában. A háború az emberek csoportjainak illetően harca.”¹² Erről a „reálpolitikai” alapról minősíti Hatvany álláspontját „naiv idealizmus”-nak. A legérdekesebb azonban Rákosi írásában az, ahogyan a problémát kontextualizálja. A cikk első bekezdésében visszautal az egy évvel korábbi vitára, mely a fiatal történész, Szekfű Gyula Rákóczi-könyve kapcsán robbant ki, majd Hatvany írásának címettségét, Adyt veszi célba, Rákosi szerint ugyanis: ahogy Ady és a modern magyar irodalom megbontja a nemzeti irodalom egységét, úgy lép ki vitatott írásával Hatvany a nemzeti politika közösségéből. A Budapesti Hírlap főszerkesztőjének érvelése nemcsak ismételten összekapcsolja az irodalmat (és Szekfűt említve a szintén autonómiára törekvő tudományt) a politikával, hanem a nemzeti kultúra kultikus tisztelete és a háború révén újradefiniált „nemzeti egység”-re hivatkozva megerősíti az irodalom politikai diskurzus alá rendelését is.¹³ Rákosinak ez a támadása Hatvany és Ady ellen azonban még nem generált vitát, ezért más témához és eszközhöz kellett nyúlnia.

Gyóni (Áchim) Géza verseskötete 1914 karácsonyán az oroszok által körbezárt Przemysl várában jelent meg, és a harcoló katonák között tízezer példányban kelt el. Egy repülőgépen kimenekített, Rákosi Jenőnek ajánlott példány alapján a következő évben a Hadsegélyező Bizottság kiadásában Magyarországon is megjelent a *Lengyel mezőkön, táborníz mellett* című kötet, Rákosi rövid előszavával, több verssel, valamint a frontról írt és a Bácskai

okának is lenni. Ezt az okot pedig én nem tudom másban látni, mint hogy az irodalmi konzervativizmus a nyolcvanas évektől fogva egyre jobban elpolitikásodott. Az uralkodó politika a rendelkezésére bocsátotta hatalmi eszközeit, de ezzel egyúttal szolgálatába is fogadta, eltöltötte a saját szellemével, a saját céljainak propagandaeszközzé és a saját politikai módszereinek az irodalomra való alkalmazójává tette.” (SCHÖPFLIN Aladár, *Konzervatív kritika, fejlődő irodalom*, Nyugat, 1921/8, 566.)

12 [RÁKOSI Jenő]: *Tudósok és háborúk = A vádlott: Babits Mihály. Dokumentumok, 1915–1920*, szerk. TÉGLÁS János, Bp., Universitas (Babits Könyvtár 3.) 27.

13 Vö. SZÉNÁSI Zoltán, *Az irodalom mint a politika tapasztalata a Magyar Figyelő történetének első periódusában*, Irodalomismeret, 2014/4, 4–17.

Hírlapban publikált levelekkel kiegészítve. Ha csak a kötet megjelenésének körülményeit és anyagát nézzük, akkor megállapíthatjuk: Gyóni költészete tökéletesen alkalmas volt arra, hogy Rákosi a háborús propaganda céljaira használja fel. Gyóni mint várvédő katona, majd fogoly sorsa a hátország közönsége számára a hazáért való önfeláldozás hősi példáját adta, és lehetőséget arra, hogy az otthon maradottak a verseket olvasva együttérezzenek a fronton harcoló katonákkal, de a kötet általában is a háborús propaganda kliiséit ismétli.

A vitát Rákosi végül azzal provokálta ki, hogy a Budapesti Hírlap 1915. október 13-i számában Dunántúli álnéven írt cikkében közzétette Ady két tanuló számára küldött magánlevelét, melyben kérdésekre válaszolva Gyóni Gézáról alkotott nem különösebben kedvező véleményét osztotta meg. Ebből indul a vita egyik szála, és tart – némileg más irányt véve – Ady Ravasz Lászlóval folytatott polémiájáig. A másik szálát egy héttel később, október 20-án indította Rákosi, amikor szintén Dunántúli álnéven egy megnevezetlen személy levelét idézve kifogásolta Babits még augusztus 16-án a Nyugatban (Hatvany Lajos fentebb hivatkozott cikkével egy lapszámban) megjelent *Játszottam a kezével* című versének két sorát. A vitának ez a vonulata Babits tanári állásának felfüggesztésével zárult, de a polémia hónapjaiban Adyt is többször zaklatták katonai behívóval, egy alkalommal pedig az éppen lázas beteg költőt katonai szolgálatra alkalmasnak is találták. Hogy pontosan milyen személyes indítékok és machinációk vezettek el idáig, ma már teljességgel kideríthetetlen, annak mégis lehet némi kritikátörténeti relevanciája, hogy az „úgynevezett» irodalmi vitá»-nak¹⁴ – ahogy azt Ady egyik nyilatkozatában minősítette – már nem pusztán annyi volt a tétje, hogy ki kerül be valamelyik hivatalos intézmény tagjai közé, hanem az ellenfél, azaz a magyar irodalmi modernség képviselőinek az egzisztenciális ellehetetlenítéséig folyt a küzdelem.

Nem számíthat meglepetésnek, hogy a konzervatív kritika a világháború alatt is szinte kizárólag a politikai diskurzus részeként, a korábban kialakított kliséket variálva szólalt meg. Maga a háborús helyzet és a vita kiprovokálásának szűkebb kontextusa azonban eleve bizonyos fokú hangsúlyeltolódást eredményezett. Gyóniban megtestesül az a férfias virtus, amit már Beöthy millenniumi irodalomtörténetének volgai lovasa is képviselt, a hazáért harcoló költő alakja a vita során konzervatív oldalon az ókori görög költő-hadvezér Tyrtaeusig magasztosul, egykori lapja, a Bácskai Hírlap pedig „a világháború Petőfije»-ként aposztrofálja Gyónit.¹⁵

A nemzetért való hősi önfeláldozás példáját a konzervatív kritika a katonaságra alkalmatlan (beteg) vagy a katonai szolgálatot elkerülő (hazafiatalan, erkölcstelen) modernnek dekadenciájával állította szembe. A vitát kirobbantó írásában Rákosi – némileg ellentmondva nem sokkal korábbi, Hatvanyt

14 Ady Endre, [*Nyilatkozat*] = AEÖPM XI., 110.

15 [Név nélkül], *Támadás Gyóni Géza ellen* = AEÖPM XI., 384.

kritizáló megállapításának – már nem a nemzeti irodalomtól elkülönülő irányzatként pozicionálja a modern irodalom magyarországi képviselőit, hanem egy érdekes botanikai metaforával élve szemlélteti az irodalom egységét:

„Az irodalomtörténet el fogja e perverz, bérelhető ágyak izzadságában fogant, klinikaszagtól megihletett költészetet intézni, mondván: igen, ez is beletartozik az irodalomba, valamint hogy hozzátartozik a parnasszus flórájához a – bolondgomba is, mely a babér- és olajfák, a magnóliák és a cédrusok tövén és árnyában lerothadt vegetációból fakad és tenyészik.”¹⁶

Rákosi tehát látszólag helyet szorít az irodalmi modernség képviselői számára a nemzeti irodalom nagy „szerves” egységében, valójában azonban olyan periférikus és stigmatizált pozícióban (betegek, őrültek, erkölcstelenek) igyekszik tartani őket, amely eleve kétségbe vonja szereplésük jogosultságát a nyilvános szférában.¹⁷ Szűts Dezső, Ady hajdani barátja, a nagyváradi, klerikális Tiszántúlban a futuristákkal párhuzamot vonva kritizálja a modern magyar irodalom idegenségét: „Ez a költészet nem a mienk, idegen tőlünk, magyaroktól. Korcs költészet, amelynek még annyi ereje sincsen, mint a futurizmusnak, amely legalább a technikát, az ipart dicsőíti, s a haladás erejét magasztalja.”¹⁸ Szűts kritikája ebben az összefüggésben azért érdekes, mert – miként Kappanyos András megállapítja – a korszak közéleti diskurzusában a futurista jelző, s így a futurizmussal való ilyenfajta összevetés is, sértésnek számított, „a futurizmus szorosan hozzákapcsolódott a bolondság, a téboly, az őrület asszociációs mezőjéhez”.¹⁹ Dobó Gábor elemzése kimutatta azt is, hogy a korábbi szövetségi rendszert felrúgva az antant oldalán háborúba lépő olaszokhoz és futuristákhoz az erkölcsi hanyatlás képzelete is társult.²⁰ Szűts tehát lényegében azt állítja: a magyar modernnek nemcsak hogy idegenek, tehát nemzetietlenek, de még rosszabbak is, mint az őrült és erkölcstelen futuristák, akik legalább a technikáért, a haladásért, azaz a háborúért rajonganak.

Miként a legtöbb konzervatív értelmiségi, Andor József, a katolikus Élet szerkesztője is a kultúra válságát látta a modern magyar irodalomban,²¹ a magyarországi konzervativizmus azonban a háború ellenére sem veszítette el pozitív jövőképét. Prohászka Ottokár például az Országos Pázmány Egyesület közgyűlésén elmondott beszédében Andor cikkére utalva kifejtette, hogy egyikét dekadens művész még nem jelenti a magyar kultúra csődjét.²² A szintén katolikus Tiszántúlban Szűts Dezső szakadást lát ugyan a nemzeti irodalom-

16 DUNÁNTÚLI [Rákosi Jenő], *Levelek* (1915. ok. 13.) = AEÖPM XI., 382.

17 Vö. RÁKAI, *i. m.*, 36–52.

18 TISZÁNTÚLI [SZÜTS Dezső], *A marsolyázók* = AEÖPM XI., 498.

19 KAPPANYOS András, *i. m.*

20 DOBÓ Gábor, *Elképzelni a háborút: „Őrjöngő futuristák” és „áruló olaszok” a tízes évek közepén megjelenő magyar lapokban*, *Irodalomismeret*, 2015/1, 72.

21 ANDOR József, *Kultúránk válsága* = AEÖPM XI., 459–461.

22 PROHÁSZKA a nyugatosokról és a kultúra válságáról = *A vádlott: Babits Mihály, i. m.*, 218–220.

ban, de ez véleménye szerint áthidalható: „*Nem folytatásai ők a nemzeti költészetnek – írja Adyékról –, hanem hulladékai. Át kell őket hidalni, s kezdődjék a magyar költészet nemzeterősítő, lelkesítő, szent, nagy korszaka.*”²³ A háború első éveiben politikai felfogástól függetlenül többekre jellemző volt, hogy a háborútól a nemzet újjászületését, a társadalmi-politikai rendszer és a kultúra megújulását várták. Ezt az alapbeállítódást ötvözi dekadenciakritikával Szűtshöz hasonlóan például Pekár Gyula írása, aki úgy látja:

„Künn a harctéren megtörtént a dicső újjászületés, a lövőárkokban fenségesen új és friss a magyar lélek – itthon kevésbé. Olyasmit érzek, hogy a háború nyitott ablakán át a vihar még mindig nem söpörte ki eléggé társadalmunk szellőzetlen épületét, nem újította meg kellően a háború *előtti* hangulat dekadens, dohos levegőjét. [...] Majd hazajönnek a százvezrek, ők majd kiszellőztetik a társadalom épületét, ők döntenek el a magyar lélek újjászületését.”²⁴

Konzervatív részről a háborútól azt is várták tehát, hogy megszabadítja a nemzetet a beteges irányzatoktól, mintegy fertőtleníti és mentálisan is megújítja a beteg társadalmat: „A lövőárkok éjszakájában vezeklők új lelket, új hitet, tisztább szemet, szerényebb elmét és épebb szívet hoznak majd haza, és a világháború rettentő tüze dezinficiálni fogja irodalmunkat és művészetünket is a Nyugat e rothadást terjesztő bacillusaitól” – írja a Budapesti Hírlap névtelen publicistája.²⁵

Még inkább egyértelművé válik a politikai motiváció a Babits ellen indított támadásban. Egy meg nem nevezett szerző levelére hivatkozva szintén Dunántúli álnév alatt vádolja meg Rákosi hazafiatlansággal Babitsot a *Játszottam a kezével* című szerelmes versének – egyébként szándékosan provokatív²⁶ – záró sorai miatt: „nagyobb örömmel ontanám / kis ujjáért a csobogó vért, / mint száz királyért, lobogóért!”. A versben Babits lényegében Petőfi *Szabadság, szerelem!* című versének értékhierarchiáját borítja fel azzal, hogy a szerelem-élet-(nemzet)szabadság sorrendjében az első helyre legfontosabbként a szerelmet állítja. Ezt támadja meg Rákosi Jenő. Nem egyszerűen a régi kritika újrafogalmazásáról van azonban szó, az álnév mögé rejtőző levélíró kiemeli, hogy a költő „magyar állami gimnázium tanára, az állam jóvoltából hazafiasságra oktatja a gondjaira bízott gyermekeket”.²⁷ Ez a problémafelvetés több oldalról is az irodalom autonómiájának kérdését exponálja. A nacionalista diskurzus ugyanis a közoktatástól a homogén nemzeti kultúra ápolását, mindenekelőtt pedig a hazafiasságra nevelést várja el, ahogy a fentebbi idézetből is kiderül: ez a tanár elsődleges feladata az állami iskolában. Viszont

23 TISZÁNTÚLI [Szűts Dezső], *Jöjjön az igazi költő: Egy elmúlt betegség és a jövőendő* = AEÖPM XI., 514. (Kiemelés az eredetiben.)

24 PEKÁR Gyula, *Új magyar lélek = A vádlott: Babits Mihály, i. m.*, 135. és 136.

25 [Név nélkül], *Rend és igazság...* = AEÖPM XI., 458.

26 [Babits a vers keletkezéséről] = *A vádlott: Babits Mihály, i. m.*, 8.

27 DUNÁNTÚLI [RÁKOSI Jenő], *Levelek* (1915. okt. 20.) = *A vádlott: Babits Mihály, i. m.*, 41.

nemcsak tanárként, hanem minden nyilvános kijelentésében is érvényes rá ez a kötöttség, azaz költőként sem nyilatkozhat meg ezzel ellentétes szellemben. A háború alatt a hazafias oktatás a diákok hadkötelezettségre való szellemi felkészítését, nemzeti elkötelezettségük és erkölcsi romlatlanságuk megőrzését is jelentette. A Budapesti Hírlap november 18-i számában Babits egykori fogarasi tanártársa, a frontról hazatért Szentirmai Imre értekezik a „modern hazaszeretetről”, s megjegyzi: „[E]z alól [ti. a hazaszeretet alól – Sz. Z.] nem von ki semmiféle egyéni, költői, írói szabadság. És amikor a lobogó és a király ennek a halálosan szép érzésnek szimbólumai, akkor nem írhat róluk komoly ember, tehetséges ember, költő úgy, ahogy Babits írt.”²⁸

A nacionalizmustörténet és Ady két világháború közötti (szélső)jobboldali kanonizációja szempontjából is tanulságos aspektusát jelentik a vitának az Új Nemzedék című lap hasábjain megjelent írások. Lendvai István, Márkus László és Milotay István nemcsak a baloldali politikai progressziótól határolódnak el, de „faji” alapon kritizálják Rákosi konzervatív nacionalizmusát és Ady-ellenességét is. Milotay, a későbbi szélsőjobboldali újságíró egyetért Márkussal abban, hogy Rákosiék konzervatív felfogása kompromittálja a magyar nacionalizmust, amely a politikában a haladást, az irodalomban az új eszmékre való nyitottságot képviselte. Milotay azonban árnyalja is a Nyugattal szerinte túlzottan megértő Márkus álláspontját: „Ennél a nacionalizmusnál [t. i. a Rákosiékénál – Sz. Z.] már csak az a rothadt, vérszegény internacionalizmus rosszabb, melyet Fenyőék képviselnek, s amely voltaképpen a negatív s mindent felbomlasztó zsidó individualizmus jelentkezése a magyar politika és a magyar irodalom harcmezőin.”²⁹ Lendvai István, a későbbi fajvédő újságíró és politikus Rákosinak azt a kritikáját igyekszik értelmezni és a Budapesti Hírlap szerkesztője ellen visszafordítani, amely szerint „Ady felekezete” a háború kitörése óta néma. A némaságban Lendvai nemzetkarakterológiai vonásként a magyar pszichében rejlő meghasonlottságot, ázsiai tragikumot lát: „Az Ady és velük sokan más magyarok is hallgatnak, akiknek a lelkén pedig egész bizonyosan átvonaglik minden magyar fájdalom, és átreszket minden magyar öröm.”³⁰

Bihari Péter szerint az antiszemita érvelés szókinccse Magyarországon már a világháború előtt készen volt, és egyfajta „kulturális kód”-ként határozta meg a modernizációellenes, a harcos nacionalista és zsidóellenes középosztályi identitást.³¹ Kiemeli továbbá, hogy a magyarországi zsidósághoz kapcsolódó háború előtti sztereotípiák 1914 után újabbakal bővülnek: ilyen a katonaságot elkerülő zsidó, a galíciai menekült, illetve a módos hadiszállító, a háborúból meggazdagodó zsidó sztereotípiája.³² Mint látni fogjuk, ezek valamilyen formában előfordulnak az elemzett vita egyes szövegeiben is.

28 SZENTIRMAI Imre dr., *Modern hazaszeretet: Levél a szerkesztőhöz = A vádolt: Babits Mihály, i. m.*, 140.

29 MILOTAY István, *Harc a lobogóért = A vádolt: Babits Mihály, i. m.*, 149–150.

30 CSONGOR [LENDVAI István], *Néma magyarok = AEÖPM XI.*, 401.

31 BIHARI Péter, *i. m.*, 65.

32 *Uo.*, 150.

Már Milotay fentebb idézett szövegrészletében is megfigyelhető a nyílt antiszemitizmus, ami az irodalmi vitákban a háború előtt szinte csak a katolikus lapok bizonyos publicistáira volt jellemző. A most vizsgált anyag esetében is azt látjuk, hogy eltérő hangsúllyal, de a katolikus sajtó részéről fogalmazódnak meg elsősorban antiszemita kitételek. Andor József írásában ez még csak burkoltan jelenik meg, amikor *Kultúránk válsága* kapcsán arról értekezik, hogy „java magyar talentumaink” a Világ és a Nyugat által képviselt destruktív progresszió szférájába olvadtak.³³ A Tiszántúl publicistája, Szűts Dezső pedig kijelenti: „Meg lehet állapítani utólag, hogyha annak idején Ignotus káros beavatkozása Ady Endrére elmarad, nem dicséri agyon, és nem veregeti kékre a vállát a vidéki ifjúnak, ez a beteges korszak elmarad, s a nemzetietlen hangok soha erőre nem kapnak Magyarországon.”³⁴ A legnyíltabb antiszemitizmus azonban a jezsuiták lapjában, a Bangha Béla által alapított Magyar Kultúrában kapott hangot. A *Babits-ügyhöz* címmel közölt írásában Burján Károly – a Nyugat magyartalanságairól értekező Horváth Jánost idézve – osztályozza a „nyugatosok» néven ismert anarchista tanya” szerzőit. Az első csoportba mint „magyarul írók” Ignotus (Burján polgári nevén Veigelsberg Hugóként említi), Fenyő Miksa és Osvát Ernő kerülnek, míg a másik csoportot Ady, Babits és Móricz „triumvirátusa” alkotja. Burján szerint az első csoport üzleti szempontokat figyelembe véve irányítja a másodikat, akik pedig sokszor jóhiszeműen eszközként szolgálnak Ignotusék számára. A vita záró szakaszát jelenti Ady Ravasz Lászlóval folytatott polémiája, melyben Ady szavá teszi Ravasz antiszemitizmusát is. Ravasz visszautasítja ugyan Ady vádját, de „etikai idealizmusra” hivatkozva kijelenti: „Őszintén megvalljuk, hogy a magyar nemzeti művelődés szempontjából nem tartjuk kívánatos elemnek sem a galíciai bevándorlót, aki pálinkával és hangyasavval kezdi, sem a fiát, a vigécet, aki hadseregszállító, és milliomos lesz, sem az unokáját, a szociológust, aki egy »meglátásos és kéjszagú« filozófiát ír szét az újságokba.”³⁵ A Protestáns Szemlével folytatott vita és Rákosi fellépése a pesti református teológusok irodalmi estjén, valamint Prohászka Ottokár beszéde az Újságírók Pázmány Egyesületében azért is érdekes, mert az egyházak képviselői felekezeti hovatartozástól függetlenül – a nem sokkal későbbi „keresztény egység” létrehozását előlegezve – sorakoztak fel a vitában a konzervatív oldalon.

Talán egyetlen igazán új mozzanata van a Rákosi Jenő által gerjesztett vitának: a szabadkőművesség kérdésének megjelenése. Rákosi a Világgal folytatott polémia során vonja be a szembenálló és megkritizált világnézet leírásába a szabadkőművességet. Ignotusnak válaszolva ebbe a kategóriába sorolja „a kőművességet, a nemzetköziséget, a radikális társadalmi politikát, az ateizmust, a nemzetiségeket, Babitsot, Adyt, a holnaposokat és a nyugatosokat, azt az egész groteszk világot, amely ma a világháború iszonyú hullámaiban,

33 ANDOR: *i. m.*, 461.

34 TISZÁNTÚLI [SZÜTS], *i. m.*, 512.

35 RÓ [RAVASZ László], *Jelek és magyarázatok* = AEÖPM XI., 558.

hál' Isten, már mintha fuldokolna s elmerülőben lenne”.³⁶ Nem sokkal későbbi írásában a szabadkőművesség már olyan nemzetközi háttérhatalomként jelenik meg, amely a háború kirobbantásáért is felelős. A vita során így lassan összeáll az az érvrendszer is, amely néhány évvel később a háborús bukás bűnbakját a liberális, szabadkőműves és zsidó sajtóban jelöli ki.

Tisztán irodalmi szempontok nem vagy csak alig merültek fel a vita kapcsán, mivel a polémia elindítójának és tematizálójának, Rákosinak eleve nem esztétikai alapon folyó diskurzus megindítása volt a célja. Ha az ő nézeteiben megfigyelhetünk módosulást, akkor az az új jelenségek pozitív recepciójának kárára a tradíció autoritásának megerősítésében ragadható meg:

„Ezek elvetik mindazt – írja –, amit évezrek óta az emberi nem igaz prófétái: a költők és művészek vallottak és hirdettek. Elvetnek Istent, hazát, hitet s mindazt a lelki nagyságot, önfeláldozást, csodás erényt és szépséget, amire ez a háromság és beljük kapcsolódó fogalmak az idők minden költőit és művészeit inspirálták, és az egész leltárból csak egyet tartanak meg az *Ént*, saját becses, egyéni kedvtelésüket, szeszélyüket, éhségüket, kényelmüket, mindennemű vágyaikat, és ennek jogaiért kiabálnak versben és prózában a világ fülébe.”³⁷

Rákosi valódi célja tehát az volt, hogy a háború által megváltozott politikai helyzetben végső csapást mérjen a magyar irodalmi modernsége. Amikor Gyóni Gézát mint nagy nemzeti költőt Ady fölé emelte, az irodalomtörténet majdani ítéletére teljes bizonyossággal hivatkozott. Mai nézőpontból ez egyszerű mulatságos és rémisztő.

36 DUNÁNTÚLI [RÁKOSI Jenő], *Levelek* (1915. nov. 12) = AEÖPM XI., 425.

37 DUNÁNTÚLI [RÁKOSI Jenő], *Levelek* (1915. nov. 22) = AEÖPM XI., 472.